

*До разової спеціалізованої вченої ради по
захисту дисертації на здобуття ступеня
доктора філософії у Дніпровському
національному університеті імені Олеся Гончара*

49045, м. Дніпро, просп. Науки, 72

РЕЦЕНЗІЯ

**на дисертацію доктора філософії
за спеціальністю 054 – Соціологія
Денисенка Дениса Геннадійовича**

**«Ціннісна система українського суспільства: динаміка і сучасні
тренди трансформації»,**

**рецензента, кандидата соціологічних наук, доцента, доцента
кафедри політології, соціології та публічного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
Бойко Вікторії Анатоліївни**

Актуальність теми дисертаційного дослідження.

Ціннісна проблематика, яка традиційно посідає центральне місце в соціологічному аналізі, сьогодні набуває якісно нового дослідницького виміру. Саме цінності визначають поведінкові патерни індивідів і груп, задають логіку соціальної взаємодії та забезпечують відтворення суспільства як цілісності. Коли – ціннісна система руйнується або радикально трансформується, під загрозою опиняється сама соціальна тканина: солідарність, довіра, готовність до співпраці.

Українське суспільство переживає унікальну ціннісну ситуацію. Воно одночасно вирішує три масштабні завдання, кожне з яких саме по собі є потужним чинником ціннісних змін: звільнення від пострадянської ціннісної матриці, інтеграцію в європейський ціннісний простір і адаптацію до умов повномасштабної війни. Накладення цих трьох процесів один на одний породжує ціннісні конфлікти, компроміси та нові конфігурації, що не мають прямих аналогів у світовому досвіді.

Класичні теорії не встигають за реальністю. Традиційна соціологія цінностей виходила з того, що ціннісні зміни є повільними і розтягнутими в часі, адже цінності інтерналізуються в процесі тривалої соціалізації і важко піддаються швидкій корекції. Однак українська реальність демонструє, що в умовах екзистенційної загрози ціннісні трансформації можуть відбуватись надзвичайно інтенсивно. Це ставить під сумнів ряд усталених теоретичних припущень і вимагає нових концептуальних інструментів.

Без розуміння цінностей неможлива ефективна державна політика. Будь-які реформи матимуть стійкий результат лише тоді, коли спиратимуться на реальні ціннісні орієнтації громадян, а не на нормативні уявлення про те, якими вони мають бути. Соціальна згуртованість, волонтерська активність,

готовність захищати державу, все це має ціннісну основу, яку необхідно розуміти, щоб її підтримувати і розвивати.

Цифрова трансформація додає нового виміру. Поширення нових ціннісних трендів у цифровому середовищі відбувається значно швидше, ніж будь-коли раніше, а самі ціннісні орієнтації стають більш мінливими і фрагментованими. Це робить будь-які дані про ціннісну систему суспільства такими, що швидко застарівають, і вимагає постійного оновлення соціологічного знання про цей предмет.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукові положення, висновки й рекомендації, що містяться у дисертації та винесені на захист, є достатньо обґрунтованими. Вони базуються на чітко зазначеному автором методологічному підґрунті, яке поєднує системний, порівняльний, нормативний та історичний методи теоретико-концептуального рівня з дослідницькими інструментами рефлексивно-прикладного рівня. Варто погодитись з дисертантом, який наголошує, що саме така інтегрована методологічна стратегія є «необхідною умовою» адекватного вивчення настільки динамічного та багатовимірного феномену, яким є ціннісна система суспільства в умовах війни. Відтак автор виявляє цілком обґрунтований науковий інтерес до ціннісної динаміки українського соціуму, яка в ситуації сучасності визначається одночасною дією трьох потужних чинників – збройного конфлікту, євроінтеграційного розвитку та цифрової трансформації. А отже, фокус на динаміку та сучасні тренди трансформації ціннісної системи окреслює змістовно-тематичний простір дисертаційного дослідження Дениса Денисенка, конкретизований в об'єкті, предметі, меті і наукових завданнях роботи.

Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг основної частини дисертації складає 184 сторінки.

У першому розділі дисертації представлений ґрунтовний огляд теоретико-методологічних засад дослідження динамічних змін ціннісної системи українського суспільства. Загалом зміст розділу засвідчує готовність автора до серйозної теоретико-методологічної роботи. Так, у підрозділі 1.1 критично аналізується корпус міждисциплінарних дискусій щодо конституювання ціннісної системи перехідного суспільства від класичних соціологічних концепцій цінностей до сучасних підходів галузевої соціології. Окремо розглядається проблема ціннісних трансформацій з позиції різних теоретичних перспектив, що є цілком виправданим з огляду на міждисциплінарний характер досліджуваної проблематики. У підрозділі 1.2 Денис Денисенко демонструє глибоке розуміння специфіки ідентифікації цінностей українського соціуму засобами фундаментальної соціологічної теорії та галузевих соціологій. Значну увагу приділено науковому обґрунтуванню системного підходу як методологічної основи дослідження, що є цілком логічним – до цього зобов'язує комплексна природа досліджуваного феномену. Безумовно важливим є підрозділ 1.3, де автор

обґрунтовує методологію дослідження трансформацій цінностей українського суспільства в системному контексті, зокрема окреслює роль зовнішніх факторів – військової агресії та євроінтеграції – як структуруючих чинників ціннісних змін.

Другий розділ присвячений аналізу структурної будови ціннісної системи українського суспільства в її інституційному та прагматичному вимірах. У підрозділі 2.1 Денис Денисенко доречно приділяє увагу політичним, економічним та соціальним процесам як чинникам формування і трансформації сучасної ціннісної системи України, що забезпечує необхідний контекстуальний фон для подальшого аналізу. У підрозділі 2.2 автор здійснює концептуально важливий крок, він пропонує модель кластеризації цінностей українського соціуму, де гіпотетичне конструювання зіставляється з емпіричною реальністю. Це є аналітично продуктивним рішенням, що дозволяє перевірити теоретичні побудови на відповідність реальним даним. У підрозділі 2.3 автор аналізує нормативізацію ціннісної структури українського суспільства в умовах військової кризи, встановлюючи динаміку зміни питомої ваги різних ціннісних кластерів залежно від рівня військової небезпеки, – що є оригінальним аналітичним результатом, якого в попередній літературі не існувало у такому систематизованому вигляді.

Особливий інтерес викликає третій розділ дисертації, де на основі матеріалів емпіричного дослідження розкривається динаміка трансформацій ціннісної системи українського суспільства. У підрозділі 3.1 автор зосереджує увагу на стійкості та варіативності новітніх ціннісних кластерів, зокрема кластерів громадської волонтерської взаємодії, згуртованості та соціальної стійкості, що набули особливого значення в умовах повномасштабної війни. У підрозділі 3.2 простежується динаміка утвердження цінностей свободи, демократії і громадянського вибору в Україні з конкретною фіксацією поведінкових маркерів цього процесу. Особливе значення має підрозділ 3.3, де автор здійснює кількісне та якісне оцінювання соціально-адаптаційної спроможності ціннісної системи – тобто її здатності забезпечувати стійкість ціннісних орієнтацій в умовах кризових перетворень. Серед позитивних моментів цього підрозділу безумовно слід назвати авторську фіксацію емпіричних вимірів соціально-адаптаційної функції: поведінкової стабільності, прогнозованості ціннісно зумовлених реакцій різних груп населення, наявності «ціннісних пактів» в етнокультурних та професійних середовищах.

Таким чином, коротко резюмуємо: аналіз тексту дисертаційної роботи Дениса Денисенка дає змогу зробити висновок, що рецензована робота є змістовною та послідовною, матеріал викладено згідно з планом дослідження. Наукові положення та рекомендації, сформульовані автором, є чіткими і логічними, ґрунтуються: а) на комплексному аналізі наукової літератури з соціології цінностей, теорій трансформаційного суспільства та міждисциплінарних досліджень ціннісних орієнтацій; б) на продуктивному поєднанні теоретичних ресурсів різних методологічних стратегій – системного підходу, порівняльного та нормативного аналізу, конструктивістської

традиції, – що свідчить про належні дослідницькі навички теоретичної рефлексії автора; в) матеріалах авторського емпіричного дослідження, що поєднує репрезентативні кількісні дослідження, фокус-групи та якісний аналіз, які забезпечують контекстуальну релевантність отриманих результатів.

Основні наукові результати та їх новизна.

Безперечно наукову значущість та новизну має розроблена Денисом Денисенком оригінальна концептуальна модель, яка пропонує багаторівневу логіку вивчення динаміки та сучасних трендів трансформації ціннісної системи українського суспільства в умовах воєнного стану, конкретно: 1) на рівні ціннісних кластерів (громадянського вибору, соціальної когезії, національної ідентичності); 2) на рівні нормативізації ціннісних уподобань (динаміка зміни питомої ваги провідних та додаткових цінностей відповідно до рівня військової небезпеки); 3) на рівні соціально-адаптаційної спроможності ціннісної системи (забезпечення стійкості ціннісних орієнтацій в умовах кризових перетворень). Зазначимо, що представлена автором цілісна концептуальна модель містить кілька методологічно цінних аргументів:

по-перше, ця концептуальна модель пропонує враховувати динамічний рух від ціннісної матриці пострадянського суспільства до ціннісних засад незалежної державності, точніше його конкретні структурні прояви: збільшення значення кластеру цінностей громадянського вибору (свободи та автономії особистості, патріотизму), соціальної когезії (взаємодопомоги, співчуття, соціальної відповідальності) та національної ідентичності над кластерами матеріального добробуту, особистісної успішності та гедонізму, які разом утворюють нову конфігурацію ціннісних пріоритетів українського суспільства;

по-друге, ця концептуальна модель підкреслює комплексний характер взаємодії зовнішніх викликів і внутрішньої ціннісної динаміки, тобто описує те: а) як саме і за допомогою яких механізмів військова агресія, євроінтеграція та цифровізація формують нові ціннісні орієнтації різних соціальних груп; б) як відбувається соціально-адаптаційна реакція ціннісної системи на кризові виклики – через поведінкову стабільність, прогнозованість ціннісно зумовлених реакцій регіональних та локальних груп населення, наявності «ціннісних пактів» в етнокультурних та професійних середовищах. Особливо інноваційними в межах представленої концептуальної моделі є теоретичні здобутки автора, які включають:

– встановлення ключового тренду трансформації ціннісної системи в умовах воєнного стану: динамічного руху від пострадянської ціннісної матриці до ціннісних засад незалежної державності з конкретною фіксацією змін у структурному значенні окремих ціннісних кластерів;

– розкриття соціально-адаптаційної функції ціннісної системи як самостійного аналітичного концепту, що полягає у забезпеченні стійкості ціннісних орієнтацій в умовах кризових викликів, із визначенням її основних емпіричних вимірів: поведінкової стабільності, прогнозованості реакцій, наявності «ціннісних пактів», сталості ціннісного квотування в нестабільному медійно-комунікаційному середовищі;

– фіксацію динаміки нормативізації провідних та додаткових ціннісних уподобань відповідно до зміни рівня військової небезпеки: зростання значення цінностей патріотизму, громадянської жертвовності та політичної консолідації на початку повномасштабного вторгнення і поступова актуалізація цінностей громадянської свободи, особистого успіху та лідерства починаючи з кінця 2023 року.

Значущим методологічним внеском автора є розширена типологія цінностей трансформаційного суспільства. Зокрема, запропоновані типологічні діади реальних та проєктивних цінностей, набутих та імплементованих, інноваційних та регресивних є оригінальним аналітичним інструментом, якого в попередній літературі не існувало у такому систематизованому вигляді і який відкриває нові можливості для операціоналізації ціннісних змін у соціологічних дослідженнях.

Отже, варто зауважити, що в авторській комплексній концептуалізації динаміки ціннісної системи українського суспільства цікавим є не лише методологічно-евристичний потенціал запропонованої моделі, а й можливість її практичного застосування до аналізу конкретних суспільних процесів. Так, на прикладі поведінкових маркерів утвердження цінностей толерантності, мультикультуралізму та гендерної рівності автор доходить емпірично обґрунтованого висновку про те, що ціннісна система українського суспільства демонструє не лише здатність до адаптації в умовах кризи, а й потенціал для активного ціннісного розвитку в напрямку демократичних засад.

Загалом зазначимо: нам імпонує виразна, цілком усвідомлена й обґрунтована авторська дослідницька позиція, яка враховує два необхідні взаємопов'язані аспекти. Перший – концептуальний – передбачає звернення до цілого корпусу питань, пов'язаних із визначенням, класифікацією та систематизацією теоретичних ресурсів, які розкривають зміст базових концептів дисертації – «ціннісна система», «ціннісний кластер», «нормативізація», «соціально-адаптаційна функція». Вагомим науковим результатом такої концептуалізації є авторські дефініції цих понять, що вловлюють багатовимірність їхнього застосування в умовах трансформаційного суспільства воєнного часу. Другий аспект – методологічний – передбачає пошук найбільш ефективних методів роботи з темою ціннісної динаміки. В цьому плані безумовною науковою новизною відзначається запропонована Денисом Денисенком інтегрована методологічна стратегія, що поєднує репрезентативні кількісні дослідження, фокус-групи та ітеративний зворотний зв'язок і надає можливість операціоналізувати всі принципово важливі аспекти ціннісних трансформацій – від макрорівня суспільних структур до мікрорівня індивідуальних ціннісних орієнтацій.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів дослідження.

Теоретичні положення й емпіричні напрацювання дисертаційної роботи Дениса Денисенка суттєво розширюють соціологічне розуміння динаміки та сучасних трендів трансформації ціннісної системи українського суспільства з

урахуванням різноманітних чинників, механізмів та акторів, задіяних у цих процесах. Окрім виразно теоретичної, дисертаційне дослідження має очевидне практичне значення:

- для науково-дослідної роботи, зокрема, авторська методологічна стратегія дослідження трансформацій ціннісної системи, що поєднує системний, порівняльний та нормативний методи теоретико-концептуального рівня з репрезентативними кількісними дослідженнями, фокус-групами та ітеративним зворотним зв'язком, може бути використана для подальшого поглибленого вивчення ціннісних орієнтацій різних соціальних груп українського суспільства – зокрема внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та молоді – в умовах повоєнної відбудови;

- в адміністративно-управлінській сфері теоретичні напрацювання й емпіричні результати дисертації можуть бути залучені до розробки стратегій та проєктів державної політики соціальної згуртованості та демократичної ціннісної консолідації сучасної України, а також до формування програм цифрової медіаграмотності, розвитку лідерства та гендерної рівності, що набувають особливого значення в умовах цифровізації суспільства (с. 17);

- в освітній роботі концептуальні положення дисертації можуть скласти підґрунтя для розробки нових навчальних дисциплін, зокрема таких, як ціннісна структура громадянського суспільства, соціальна динаміка, соціологія цінностей та прикладні соціологічні дослідження у закладах вищої освіти України (с. 17).

Зазначимо, що практична значущість роботи підсилюється її зв'язком із актуальними нормативними документами: дисертаційне дослідження виконане в межах наукових тем кафедри політології, соціології та публічного управління Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара відповідно до Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень, затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 476 від 30.04.2024 р., а також Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. Це надає результатам дослідження не лише академічної, а й суспільно-політичної релевантності в контексті завдань повоєнної відбудови та євроінтеграційного розвитку України.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях.

Основні результати та висновки дисертаційного дослідження відображено у 4 наукових публікаціях (1 – у співавторстві), які входять до переліку наукових фахових видань України.

Матеріали дисертації пройшли відповідну апробацію, яку засвідчують 3 праці за результатами наукових конференцій і виступів. Аналіз представленого рукопису дисертації та наукових публікацій дає підстави констатувати ідентичність публікацій та основних положень дисертації. Це надає автору дисертаційної роботи право публічного захисту дисертації на здобуття ступеня доктора філософії.

Сукупність усіх публікацій відображає викладені в дисертації результати дослідження, що відповідає вимогам пп.8, 9 вимог «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Відомості про дотримання академічної доброчесності. У дисертації та наукових публікаціях Руслана Величковського порушень академічної доброчесності не виявлено.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації.

Загалом позитивно оцінюючи рецензоване дисертаційне дослідження, необхідно зробити певні зауваження та вказати на деякі положення роботи, що викликають дискусію.

1. Дисертація містить суттєву термінологічну непослідовність у вживанні центрального поняття «ціннісна система». В різних частинах тексту це поняття використовується то для позначення сукупності індивідуальних ціннісних орієнтацій, то для характеристики макросоціального феномену суспільного рівня. Між тим перехід від індивідуальних цінностей до суспільної ціннісної системи є одним із найскладніших теоретичних питань соціології цінностей і не може вирішуватись шляхом неявного ототожнення цих рівнів. Автор не пропонує механізму агрегування індивідуальних ціннісних орієнтацій у суспільні тренди, що послаблює теоретичну обґрунтованість ключових висновків роботи.

2. Концепт «ціннісного кластеру», що є одним із центральних у дисертації, введений без достатньої операціоналізації. Незрозуміло, за яким принципом цінності об'єднуються в кластери – на основі емпіричної кореляції між відповідями респондентів, теоретичної спорідненості, чи функціональної взаємодоповнюваності. Так само залишається нез'ясованим, яким чином вимірюється «питома вага» кластеру в рамках системи і за якими критеріями фіксується її зміна в часі. Без відповіді на ці питання кластерна модель залишається описовою схемою без чітких параметрів емпіричної верифікації.

3. Методологічно виправданим і логічним в аспекті досліджуваної проблематики є намагання автора поєднати кількісні та якісні методи дослідження. Разом з тим опис методичного інструментарію в підрозділі 1.3 є достатньо загальним: автор декларує застосування репрезентативних досліджень, фокус-груп та ітеративного зворотного зв'язку, однак конкретні параметри цих інструментів – вибіркова сукупність, географічне охоплення, часові рамки проведення, кількість фокус-групових сесій та склад учасників – у тексті не наведені. Це суттєво ускладнює оцінку репрезентативності отриманих результатів та можливість їх верифікації. Слід було приділити більше уваги опису дизайну емпіричного дослідження.

Загалом, висловлені зауваження мають скоріше рекомендаційний характер, які не знижують наукової цінності дисертаційного дослідження Руслана Величковського і не заперечують його основних положень, до того ж окремі з них можуть бути враховані в подальшій роботі автора.

Висновки про відповідність дисертації встановленим вимогам.

Таким чином, дисертація Денисенка Дениса Геннадійовича на тему «Ціннісна система українського суспільства: динаміка і сучасні тренди трансформації» є самостійною, завершеною кваліфікованою працею, яка в цілому відповідає сучасному рівню соціологічної науки, містить обґрунтовані результати проведених наукових розробок, що мають важливе значення для подальшого розвитку в Україні наукової галузі 05 – Соціологія. Автор продемонстрував вміння науково мислити, системно аналізувати теоретичний матеріал і фактичні дані та здійснювати узагальнення.

Отже, дисертація Денисенка Дениса Геннадійовича на тему «Ціннісна система українського суспільства: динаміка і сучасні тренди трансформації», яка подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 05 – Соціологія за спеціальністю 054 – Соціологія повною мірою відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 05 – Соціологія за спеціальністю 054 – Соціологія.

Рецензент:

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри політології, соціології та
публічного управління
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

Вікторія БОЙКО

T. Kodanen